

ANITA KULAWIAK

Uniwersytet Łódzki, Polska
University of Lodz, Poland

ANDRZEJ SULIBORSKI

Uniwersytet Łódzki, Polska
University of Lodz, Poland

Przemiany społeczno-gospodarcze w gminie Kleszczów po uruchomieniu kopalni węgla brunatnego i Elektrowni Bełchatów oraz ich społeczna percepcja

Socio-economic changes after the launch of the lignite mine and the “Bełchatów” power plant and their social perception. Case of Kleszczów commune (Poland)

Streszczenie: Artykuł koncentruje się na dwóch zasadniczych problemach. Z jednej strony przedstawia zmiany, jakie zaszły w gminie Kleszczów w sferze demograficznej i gospodarczej pod wpływem uruchomienia na jej obszarze Kombinatu Górniczo-Energetycznego Bełchatów. Z drugiej strony prezentuje odbiór tego miejsca przez mieszkających tam ludzi, ze szczególnym uwzględnieniem relacji społecznych oraz opinii mieszkańców na temat najbliższej przyszłości. Empiryczną podstawę studium stanowiły materiały i informacje zebrane w trakcie badań zarówno terenowych, jak i kameralnych. Źródłem informacji były oficjalne dane statystyczne GUS za lata 1970–2020, a także wywiady kwestionariuszowe z mieszkańcami gminy i wybrane fora internetowe mieszkańców. Badania ankietowe przeprowadzono na grupie 130 mieszkańców gminy, co stanowiło 3% ich ogólnej liczby. Budowa kombinatu górniczo-hutniczego spowodowała wiele nieodwracalnych zmian w przestrzeni geograficznej gminy Kleszczów, które dotyczyły sfer przyrodniczej i społeczno-ekonomicznej. Nastąpiły również wielkie zmiany ludnościowe wynikające z ruchów migracyjnych, które stworzyły nową, heterogeniczną zbiorowość lokalną gminy. Równoległe z etapami industrializacji i urbanizacji ewoluowały także postawy mieszkańców wobec swojego miejsca zamieszkania.

Abstract: The article focuses on two main problems. On the one hand, it presents the changes that have taken place in the Kleszczów commune (Poland) in the demographic and economic sphere under the influence of the launch of the “Bełchatów” mining and energy plant in its area. On the other hand, it presents the contemporary awareness and perception of this place by the people living in the commune, with particular emphasis on social relations and the opinion of residents about its immediate future. The empirical basis of the study were materials and information collected during field and inhouse surveys. The source of data were both official statistical data of the Central Statistical Office for the years 1970–2020, as well as questionnaire interviews with residents of the commune and selected Internet forums of residents. The survey was conducted on a group of 130 inhabitants of the commune, which accounted for 3% of their total number. The analysis of the collected material revealed that the construction of the mining and metallurgical plant caused many irreversible changes in the geographical space of the Kleszczów commune, which concerned the natural and socio-economic sphere. There were also great population changes resulting from migration movements, which created a new, heterogeneous local community of the commune. Parallel to the stages of industrialisation and urbanisation of this area, the attitudes of residents towards their place of residence have also evolved.

Słowa kluczowe: Bełchatowski Okręg Przemysłowy; gmina Kleszczów; percepcja społeczna; przemiany gospodarcze; przemiany społeczno-demograficzne

Keywords: Bełchatów Industrial District; Kleszczów commune; economic changes; social perception; socio-demographic changes

Otrzymano: 26 stycznia 2022

Received: 26 January 2022

Zaakceptowano: 24 lutego 2022

Accepted: 24 February 2022

Sugerowana cytacja / Suggested citation:

Kulawiak, A., Suliborski, A. (2022). Przemiany społeczno-gospodarcze w gminie Kleszczów po uruchomieniu kopalni węgla brunatnego i Elektrowni Bełchatów oraz ich społeczna percepcja. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 36(1), 90–107. doi: <https://doi.org/10.24917/20801653.361.6>

WSTĘP

Gmina Kleszczów była wielokrotnie opisywana w literaturze przedmiotu. Publikacje dotyczyły najczęściej środowiska naturalnego, w tym głównie uwarunkowań geologicznych związanych z zalegającymi tutaj wielkimi pokładami węgla brunatnego (Grzybowska-Hac, 1963; Biernat, 1967; Baraniecka i in., 1971; Baraniecka i in., 1980; Goździk, Krzemiński, 1985). W związku z utworzeniem w latach siedemdziesiątych Bełchatowskiego Okręgu Przemysłowego gmina ta stała się najbogatszą jednostką administracyjną tego typu w Polsce, co umożliwiło jej znaczące przemiany społeczne i gospodarcze. Zainteresowanie badaczy skupiało się przede wszystkim na problemach związanych ze zmianami przestrzennymi i gospodarczymi (Kozłowski, Laudyn, 1978; Niżnik, Pączka, 1978; 1979; Niżnik, 1981; Suliborski, Liszewski, 1985; Suliborski, 1985; Sala, 2018), z kolei niewiele prac odnosiło się do percepcji tych przemian i zachodzących w gminie procesów społecznych (Zarzycka, 1963; Retkiewicz, 1964; Stachurski, 1978; Tobera, 1985; Weigel; 2002; Kucharska, 2018). W ostatnich latach pojawiły się pojedyncze opracowania, w tym głównie artykuły prasowe, poświęcone warunkom i jakości życia w gminie, a także rekultywacji i rewitalizacji terenów pogórnich (Borowski, 2005; Limanówka, 2006; Motyka, i.in., 2007).

Artykuł koncentruje się na dwóch zasadniczych problemach. Przedstawia zmiany, jakie zaszły w gminie Kleszczów w sferze demograficznej i gospodarczej pod wpływem uruchomienia Kombinatu Górniczo-Energetycznego Bełchatów, oraz prezentuje współczesny odbiór tego miejsca przez mieszkańców, ze szczególnym uwzględnieniem relacji społecznych oraz ich opinii na temat najbliższej przyszłości.

Gmina Kleszczów jest bardzo dobrym przykładem na to, jak działalność przemysłowa związana z eksploatacją węgla brunatnego wpływa na istniejącą strukturę przestrzenną, społeczną i gospodarczą. Zmiany, m.in. liczby ludności, charakteru i struktury zatrudnienia, stylu i standardu życia mieszkańców, a także wyglądu miejscowości, to procesy, które najłatwiej zaobserwować i zidentyfikować. Wiele ze zmian zachodzi jednak w sferze niematerialnej, w świadomości i pamięci ludzkiej, dlatego warto je opisać, zanim miejsce to po raz kolejny ulegnie przekształceniu. Gmina Kleszczów jest wyjątkowa nie tylko w regionie łódzkim, lecz także w całej Polsce. Zalegają tam bowiem pokłady węgla brunatnego o najlepszych w skali kraju właściwościach energetycznych, ponadto uruchomienie kopalni i elektrowni wpłynęło istotnie na dynamikę i charakter rozwoju całej południowej części regionu łódzkiego, wywołując zarówno negatywne

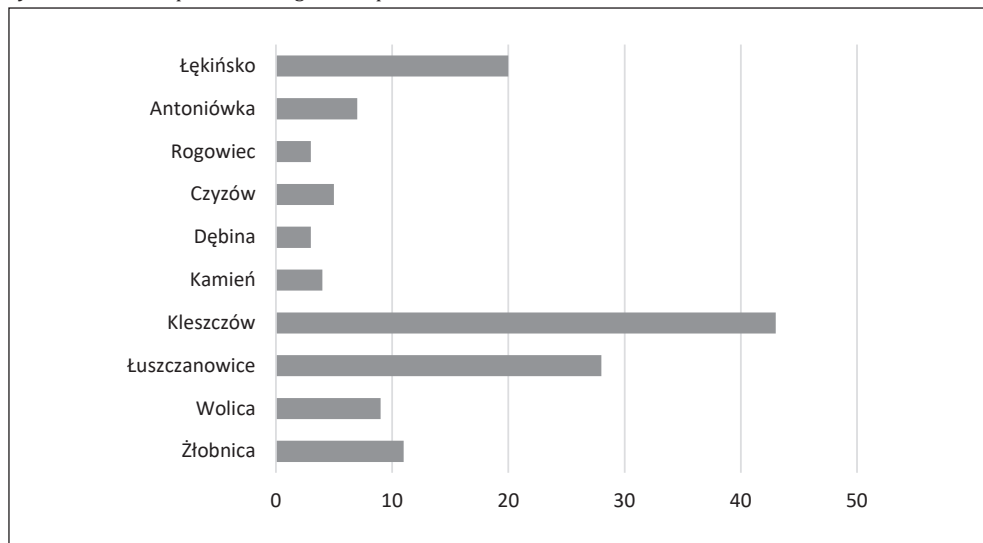
jak i pozytywne konsekwencje. W obliczu nadchodzących zmian w polityce energetycznej kraju, a więc też odejścia od eksploatacji węgla na rzecz energetyki jądrowej, struktura przestrzenna, społeczna i gospodarcza tego obszaru po raz kolejny może zostać przekształcona. Wybór właśnie tego obszaru badań nie był przypadkowy, gdyż na przestrzeni zaledwie kilkudziesięciu lat zaszły tu tak duże zmiany, na które w innych miejscach trzeba czekać wieki.

METODY BADAŃ I MATERIAŁY ŹRÓDŁOWE

Empiryczną podstawę studium stanowiły materiały i informacje zebrane w trakcie badań zarówno terenowych, jak i kameralnych. Do ustalenia przemian w sferze gospodarczej i społecznej wykorzystano analizę dostępnych danych statystycznych pozyskanych z roczników statystycznych GUS za lata 1975–1995 oraz Banku Danych Lokalnych GUS za lata 2000–2020, a także z tekstów źródłowych i oficjalnych dokumentów urzędowych dotyczących historii gminy Kleszczów. Badania uzupełniono inwentaryzacją terenową. Społeczną percepcję zbadano metodą wywiadu kwestionariuszowego na próbie 130 losowo wybranych mieszkańców gminy Kleszczów, co stanowiło 2,5% ich ogólnej liczby. Badania prowadzono od lipca do grudnia 2014 r. W każdym sołectwie przyjęto taki sam odsetek ankietowanych (rycina 1).

Badania przeprowadzono poprzez bezpośredni kontakt z respondentami, a także przez ankietę rozesłaną drogą elektroniczną. Z tej ostatniej możliwości skorzystało blisko 40% badanych (51 ankiet). Grupę respondentów stanowiły w nieznacznej większości kobiety (55%). Ponadto badani byli najczęściej w średnim wieku, tj. między 41 a 60 rokiem życia (47%), oraz między 21 a 40 rokiem życia (43%). Blisko 70% spośród ankietowanych mieszkało w gminie Kleszczów dłużej niż 5 lat. Badania uzupełniono o współczesną opinię mieszkańców na temat ich miejsca zamieszkania, którą pozyskano na drodze analizy wypowiedzi zamieszczanych na wybranych forach

Ryina 1. Liczba respondentów zgodnie z podziałem na sołectwa

Źródło: opracowanie własne

(grupach) internetowych gminy Kleszczów (np. *Tu i teraz w gminie Kleszczów czy Gmina Kleszczów na co dzień*). Kwerendę tę przeprowadzono między 3 a 10 stycznia 2022 r.

CHARAKTERYSTYKA OBSZARU BADAŃ

Gmina wiejska Kleszczów jest położona w południowej części województwa łódzkiego na terenie powiatu bełchatowskiego, który od Łodzi oddalony jest o ok. 80 km. W obrębie gminy znajduje się 10 sołectw: Kleszczów, Łękińsko, Łuszczanowice, Wolica, Czyżów, Żłobnica, Antoniówka, Dębina, Kamień i Rogowiec. Powierzchnia gminy wynosi 124,8 km² i stanowi 13% terenu powiatu bełchatowskiego. Gmina nie należy do obszarów dobrze skomunikowanych, ponieważ przez jej terytorium nie przebiega żaden ważny krajowy szlak komunikacyjny. Odległość Kleszczowa do drogi krajowej Katowice–Gdańsk (A1) wynosi 20 km.

Pod względem fizyczno-geograficznym (Kondracki, 1994) gmina Kleszczów jest położona na pograniczu makroregionu Wzniesień Południowomazowieckich (południowo-wschodnia część gminy leży w mezoregionie Wysoczyzny Bełchatowskiej) oraz makroregionu Niziny Południowowielkopolskiej (południowo-zachodnia część gminy przynależy do mezoregionu Kotliny Szczercowskiej). Ukształtowanie powierzchni tego obszaru jest efektem procesów rzeźbotwórczych zachodzących w czwartorzędzie – sprawia to, że krajobraz jest zróżnicowany i cechuje go swoista specyfika morfogenetyczna, charakteryzująca się występowaniem w podłożu głównie glin zwałowych, utworów wodnolodowcowych oraz piasków (Klatkova, 1981). Gminę, ze względu na sposób zagospodarowania, można podzielić na części południową, środkową i północną. Pierwsza jest najmniej przekształcona przez człowieka: występują tu liczne połacie lasów, w tym Rezerwat przyrody „Łuszczanowice” o powierzchni 41 ha, oraz domy jednorodzinne. Jej część środkową zajmuje największa w Polsce odkrywka węgla brunatnego – Pola Bełchatów o głębokości 200 m. W części północnej występuje natomiast kompleks paliwowo-energetyczny (KWB Bełchatów oraz Elektrownia Bełchatów S.A.), zakłady przemysłowe (strefa przemysłowa IV) i składowisko popiołów. Płynie tu także rzeka Widawka, której koryto zostało przesunięte na skutek rozpoczęcia eksploatacji węgla. W celach przemysłowych na rzece utworzono dwa sztuczne zbiorniki wodne – Wawrzkowizna i Słok – które wykorzystywane są także rekreacyjnie.

Gmina Kleszczów, choć ma bogaty rodowód historyczny (Wachowska, 1985; Krzyszkowski, 1995; Czepas, 2020), aż do lat sześćdziesiątych XX w. należała do biednych obszarów rolniczych o słabym zagospodarowaniu. Sytuacja zmieniła się wraz z odkryciem w miejscowości Łękińsko (na południe od Bełchatowa) ogromnych pokładów wysoce energetycznego węgla brunatnego, szacowanych na ponad 2 mld ton. Zalegały one na trzech polach: Bełchatów, Szczerców oraz Kamieńsk. Zasoby węgla brunatnego stały się podstawą do uruchomienia największej w Europie kopalni węgla brunatnego i największej na świecie elektrowni bazującej na węglu brunatnym oraz powstania ważnego okręgu przemysłowego Polski – Okręgu Piotrkowsko-Bełchatowskiego. Eksploatacja złóż na masową skalę – ok. 35 mln ton rocznie (maksymalnie 38,5 mln ton pod koniec lat osiemdziesiątych XX w.) – spowodowała bardzo duże i nieodwracalne zmiany w sferze geomorfologicznej, gospodarczej oraz społecznej. Mają one charakter zarówno negatywny, jak i pozytywny. Wśród negatywnych skutków wskazuje się najczęściej:

- zmianę w stosunkach hydrogeologicznych (wód powierzchniowych i podziemnych), powstanie olbrzymiego leja depresyjnego o powierzchni 650 km², osuszenie terenu i wytyczenie nowego koryta rzeki Widawki,
  - zajęcie i wyłączenie z rolniczej eksploatacji dużych powierzchni gruntów rolnych oraz likwidację powierzchni leśnych, co spowodowało różnorodne zmiany w faunie i florze,
  - zmiany społeczne wynikające z odejścia wielu osób od działalności rolniczej (konieczność zmiany kwalifikacji zawodowych),
  - zniknięcie z powierzchni ziemi wielu małych wsi, likwidacja siedlisk i przesiedlenia ludzi w nowe miejsca zamieszkania, co wiązało się z jednostkowymi tragediami dawnych mieszkańców,
  - zmiany w krajobrazie, powstanie nowych form antropogenicznych, zarówno wklęsłych, jak i wypukłych, które oddziałują na lokalny mikroklimat.
- Natomiast pozytywne przemiany to przede wszystkim:
- wygenerowanie nowych miejsc pracy, rozwój infrastruktury oraz stworzenie zaplecza projektowego, naukowego i technicznego,
  - stworzenie możliwości rozwoju wielu firmom produkującym materiały budowlane, maszyny i urządzenia na rynek krajowy oraz zagraniczny,
  - poprawa warunków i jakości życia ludności przez zwiększenie zarobków, rozwój budownictwa mieszkaniowego, infrastruktury technicznej (drogi, wodociągi, sieć energetyczna) i usługowej,
  - uiszczenie przez kopalnie węgla brunatnego płatności publiczno-prywatnych do sfery publicznej na szczeblu skarbu państwa i jednostek samorządu terytorialnego, co spowodowało, że gmina Kleszczów w krótkim czasie stała się najbogatszą gminą w Polsce,
  - stworzenie – przez rekultywację i rewitalizację terenów pogórnich – nowych możliwości zagospodarowania terenów pod względem gospodarczym i rekreacyjnym (Kasztelewicz, Zajączkowski, 2010).

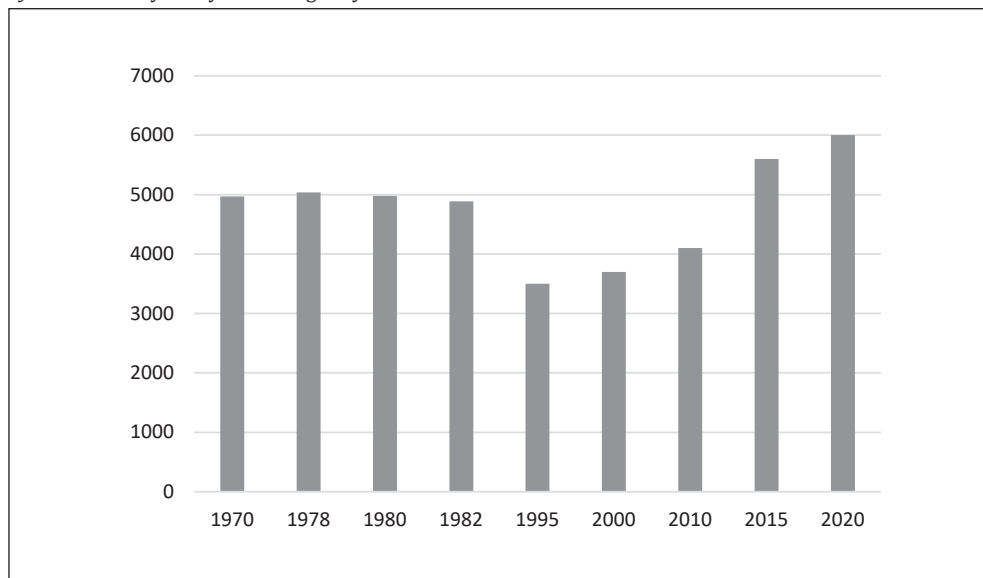
PRZEMIANY DEMOGRAFICZNE I GOSPODARCZE W GMINIE KLESZCZÓW – WYNIKI BADAŃ

Decyzja o utworzeniu kombinatu górniczo-energetycznego wpłynęła na wiele dziedzin życia społeczno-gospodarczego gminy Kleszczów. Jedną z nich były zmiany w liczbie oraz rozmieszczeniu ludności. Analiza danych za lata 1970–2020 pokazuje pewne prawidłowości. Inwestycja spowodowała fluktuację w liczbie i rozmieszczeniu ludności – i nie był to zawsze wzrost. W 1970 r. gminę zamieszkiwało blisko 5 tys. osób, natomiast 25 lat później (1995 r.) liczba ludności spadła do 3,5 tys. (rycina 2).

Największy ubytek mieszkańców odnotowano między 1982 a 1995 r., kiedy gminę, głównie na skutek emigracji do Bełchatowa, opuściło 1387 osób. Bełchatów rozwijał się wówczas dynamicznie, oferując przybywającym korzystne warunki mieszkaniowe w nowo wybudowanych blokach oraz różnorodne usługi (np. centra handlowe). Miasto w krótkim czasie stało się centrum powstającego się okręgu przemysłowego i najważniejszym – obok Piotrkowa Trybunalskiego – miastem w tej części regionu łódzkiego.

W gminie Kleszczów przyśpieszenie wzrostu liczby ludności nastąpiło dopiero od 2000 r. – był to efekt rozbudowy kombinatu górniczo-energetycznego. Kombinaty, jako

Rycina 2. Zmiany liczby ludności gminy Kleszczów w latach 1970–2020

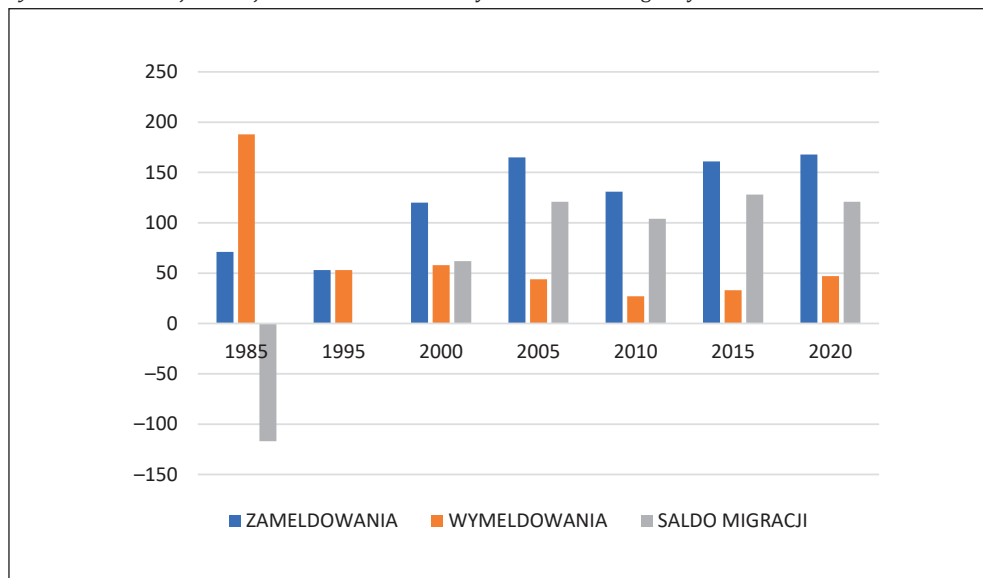

Źródło: opracowanie własne na podstawie pracy *Zmiany stanu zaludnienia* autorstwa A. Niżnik (1985) oraz danych GUS

szczególnie niebezpieczny dla środowiska, był zobowiązany do wnoszenia opłat klimatycznych na rzecz samorządu gminnego (ustawa o Prawie geologicznym i górniczym). Napływ dodatkowych pieniędzy sprawił, że Kleszczów w dość krótkim czasie stał się najbogatszą gminą w Polsce, co z kolei umożliwiło jej dynamiczny rozwój oraz znaczną poprawę warunków i jakości życia mieszkańców. W latach 2000–2015 liczba mieszkańców zwiększyła się o ponad 35% i nadal systematycznie rośnie. Przyrost liczby ludności nie rozkładał się w przestrzeni równomiernie. Największy wzrost odnotowano w południowej części gminy, w sołectwach: Kleszczów, Łuszczanowice oraz Łękińsko, natomiast najmniejszy – w sołectwach: Bogumiłów, Kamień, Dębina i Rogowiec, czyli w części północno-zachodniej. Aktualnie gminę zamieszkuje nieco ponad 6 tys. osób. Głównym czynnikiem zmian liczby ludności były migracje. W latach 1970–1978 w gminie odnotowano ujemne saldo migracji (–117). Dotyczyło to szczególnie terenów położonych we wschodniej części gminy, co miało bezpośredni związek z odpływem ludności ze sołectw położonych na terenie przeznaczonym do eksploatacji złóż węgla bądź też na terenach mieszczących się w strefie bezpośredniego oddziaływania zwałowiska zewnętrznego (Niżnik, 1985). Wraz z rozbudową kombinatu górniczo-energetycznego saldo migracji stało się dodatnie (przyrost migracyjny). W latach dziewięćdziesiątych XX w. mieszkańcy Kleszczowa osiedlali się w Bełchatowie, natomiast od 2000 r. kierunek migracji się odwrócił – ludność Bełchatowa zaczęła osiedlać się na stałe w gminie Kleszczów. Podobnie jak w przypadku zmiany liczby ludności przyrost migracyjny był największy w miejscowościach Kleszczów, Łuszczanowice, Łękińsko oraz Żłobnica. Blisko połowa ankietowanych, która osiedliła się w gminie Kleszczów po uruchomieniu inwestycji, przybyła z Bełchatowa (rycina 3).

O wzroście zainteresowania gminą Kleszczów jako miejscem zamieszkania świadczy też fakt, że w grupie respondentów ponad połowa zadeklarowała, że zamieszkuje

Rycina 3. Wcześniejsze miejsca zamieszkania obecnych mieszkańców gminy Kleszczów

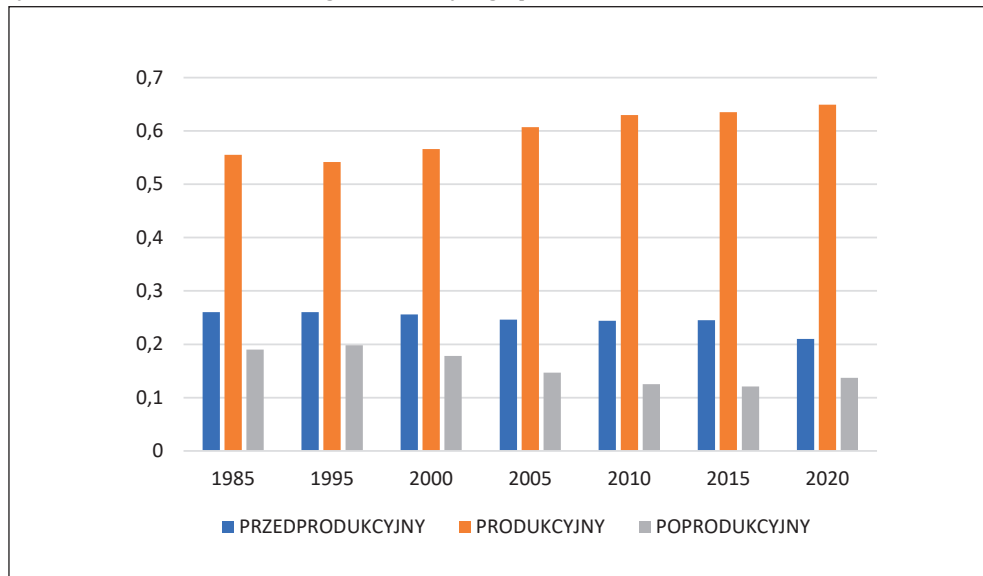
Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych

w Kleszczowie od 10 lat, a kolejne 30% – od 5 lat. Mieszkańcy, dla których badana gmina jest miejscem urodzenia lub którzy mieszkali tu przed uruchomieniem inwestycji, stanowią niewielki odsetek (ok. 15%). Głównym powodem, dla którego respondenci na stałe osiedlili się w Kleszczowie, była możliwość skorzystania z przysługujących gminie dotacji (32%) oraz dostępność miejsc pracy (22%). Powody finansowe były zatem najważniejszą determinantą wzrostu liczby nowych mieszkańców w gminie. Wraz z napływem ludności zmieniła się również jej struktura płci i wieku. Przed uruchomieniem inwestycji w gminie dominowały kobiety. W 1975 r. współczynnik feminizacji wynosił 109 kobiet na 100 mężczyzn, natomiast wraz z rozwojem kopalni, szczególnie po 1985 r., sytuacja zmieniła się na korzyść mężczyzn (Województwo piotrkowskie w latach 1975–1994, GUS). Było to konsekwencją podjętej w gminie inwestycji, która wymagała zaangażowania przede wszystkim męskiej siły roboczej. Od 2013 r., wraz z uzupełnianiem sektora usługowego, nastąpił ponowny wzrost liczby kobiet. Aktualnie nieznacznie one dominują, stanowiąc blisko 51% mieszkańców – wskaźnik feminizacji wynosi 103 (Gmina Kleszczów w liczbach, GUS).

Imigracja do gminy Kleszczów, rozpoczęta w połowie lat osiemdziesiątych XX w., dotyczyła przede wszystkim ludzi w wieku produkcyjnym, stąd do dzisiaj struktura wieku jest tam korzystna i stanowi ewenement w skali całego regionu, w którym proces starzenia się społeczeństwa jest zaawansowany (rycina 4).

Najliczniejszą grupę stanowią nadal mieszkańcy w wieku produkcyjnym (63%), zwłaszcza między 30 a 34 rokiem życia, ale wysoki odsetek przypada także na osoby w wieku przedprodukcyjnym (ok. 23%). Gmina ma również niższy – aż o 8% od średniej dla całego województwa łódzkiego – odsetek osób w wieku poprodukcyjnym. Wskaźniki te świadczą o młodości demograficznej gminy, z których wynika również korzystniejszy niż dla całej Polski (0,66) wskaźnik obciążenia ekonomicznego (0,58).

Rycina 4. Struktura ludności według ekonomicznych grup wieku w latach 1985–2020

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS

Budowa kombinatu górniczo-energetycznego na obszarze gminy zmieniła zasadniczo jej strukturę gospodarczą z rolniczej na pozarolniczą. Do początku lat osiemdziesiątych XX w. gmina Kleszczów była jedną z najuboższych gmin województwa łódzkiego. Decydowały o tym zarówno jej peryferyjne położenie względem większych ośrodków miejskich oraz słaba dostępność komunikacyjna, jak i złe warunki do rozwoju rolnictwa. Na obszarze badanej gminy wyraźnie dominowały gleby V i VI klasy bonitacyjnej, na które przypadało łącznie ponad 70% gruntów ornych. Gleby dobrej jakości, tj. klasy III i III b, zajmowały zaledwie 1% całego terenu (Mierosławska, 1997). W efekcie tamtejsze rolnictwo wyróżniał niski poziom produkcji, nastawionej głównie na własny użytek. W 1975 r. sektor rolniczy wraz z leśnictwem koncentrował ok. 9% ogółu zatrudnionych w gminie (tabela 1). Słabo rozwinięta była też działalność przemysłowa. W 1970 r. w przemyśle zatrudnionych było zaledwie 46 osób (Pączka, 1985).

Tabela 1. Struktura zatrudnienia w gospodarce uspołecznionej w gminie Kleszczów w 1975 r.

Rodzaj działalności	Udział procentowy
Przemysł	2,4
Budownictwo	83,1
Transport i łączność	0,7
Rolnictwo i leśnictwo	9,0
Pozostałe działy	4,8

Źródło: opracowanie własne na podstawie pracy *Bełchatowski Okręg Górniczo-Energetyczny* autorstwa A. Niżnik (1979)

Diametralne zmiany nastąpiły wraz z budową kombinatu. Spowodował on przede wszystkim zdecydowany przyrost liczby osób pracujących w przemyśle i budownictwie. W pierwszych 12 latach, to jest między 1970 a 1982 r., liczba zatrudnionych

w przemyśle wynosiła już 5384, co oznacza przyrost zatrudnienia o ponad 11%. W konsekwencji wzrósł również udział procentowy przemysłu w ogólnym zatrudnieniu gminy – z 22% w 1970 r. do 32% w 1982 r. (Pączka, 1985). Nastąpił też dynamiczny rozwój, szczególnie w początkowym okresie funkcjonowania wspomnianej inwestycji, innych podmiotów gospodarczych – trend ten utrzymuje się do dzisiaj (tabela 2). W połowie lat osiemdziesiątych XX w. zarejestrowanych było 21 podmiotów, natomiast 10 lat później ich liczba wzrosła do 126 (600% więcej).

Tabela 2. Liczba podmiotów gospodarczych w gminie Kleszczów w latach 1985–2020

Rok	Liczba podmiotów gospodarczych
1985	21
1995	126
2000	229
2005	284
2010	351
2013	398
2020	496

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Wśród 21 podmiotów działających w gminie Kleszczów w okresie PRL-u ok. 53% było związanych z rzemiosłem, a pozostałe stanowiły zakłady budowlane (Niżnik, 1979). Wraz z systematycznym wzrostem liczby podmiotów nastąpiła znaczna dywersyfikacja branżowa. Aktualna struktura branżowa podmiotów gospodarczych jest bardzo różnorodna (tabela 3).

Tabela 3. Podmioty gospodarki narodowej według wybranych sekcji w gminie Kleszczów w 2019 r.

Wybrane sekcje gospodarki narodowej według PKD	Liczba podmiotów	Udział procentowy
Rolnictwo	4	0,9
Przemysł	80	17,0
Budownictwo	63	13,4
Handel i naprawa pojazdów	67	14,2
Transport i gospodarka magazynowa	20	4,2
Zakwaterowanie i gastronomia	11	2,3
Działalność finansowa i ubezpieczeniowa	6	1,3
Obsługa rynku nieruchomości	7	1,5
Ogółem	470	

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS

Współczesny rozwój gminy jest pochodną działania efektów mnożnikowych. Budowa pierwszych inwestycji w postaci kopalni i elektrowni wymagała powstania przedsiębiorstw współdziałających, co z kolei spowodowało znaczny wzrost liczby lokalizacji podmiotów powiązanych technologicznie z kombinatem, a także innych branż. W następstwie rozwoju gospodarczego dochodzi do wzrostu liczby ludności, który inicjuje następnie procesy zagospodarowania obszaru (infrastrukturę techniczną i usługową).

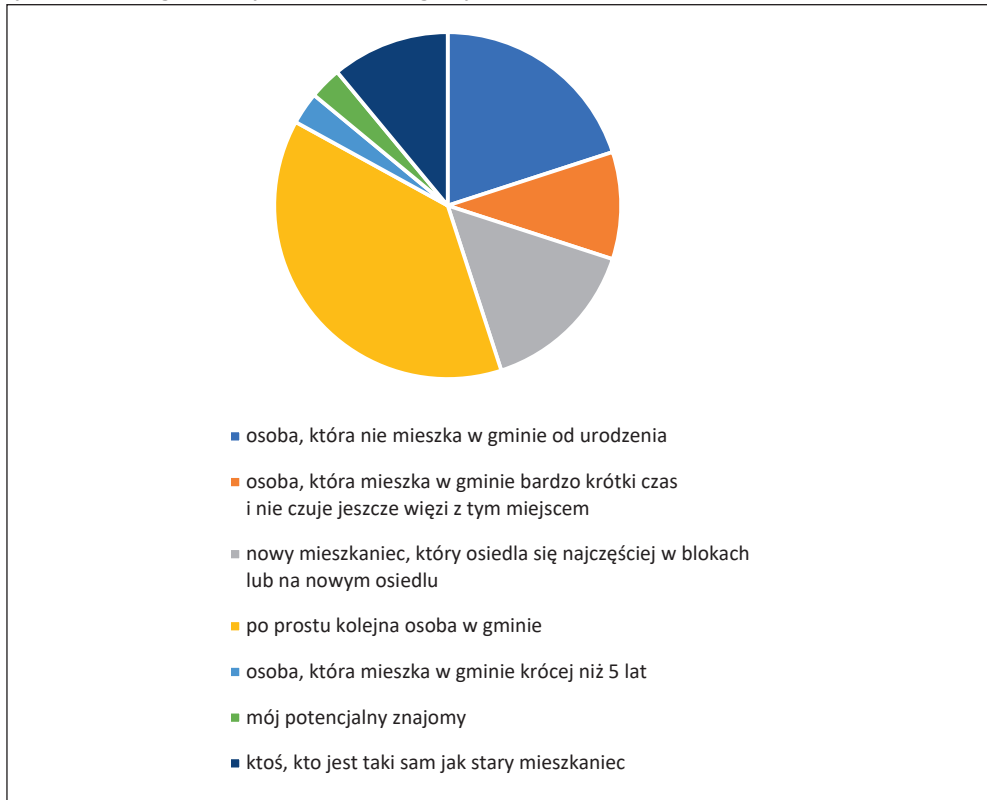
Duży wpływ na zmiany, jakie dokonały się w gminie Kleszczów, miała przemysłowa i świadoma polityka władz lokalnych, które inwestują w infrastrukturę i tworzą inwestorom sprzyjające warunki do prowadzenia biznesu w czterech strefach przemysłowych (Rogowiec, Żłobnica, Kleszczów i Bogumiłowice). Niska cena gruntu inwestycyjnego w stosunku do jego uzbrojenia technicznego oraz niższe ceny energii elektrycznej i innych mediów są walorami przyciągającymi przedsiębiorców do gminnych stref przemysłowych. W strefach tych działalność prowadzi ponad 20 firm polskich i zagranicznych o charakterze usługowym, magazynowym oraz przemysłowym – pracuje w nich ponad 3,5 tys. osób. Gminę charakteryzuje bardzo różnorodna działalność przemysłowa. Poza górnictwem i energetyką produkuje się tutaj m.in. gips (np. firma Knauf), środki czystości i higieny osobistej (Arix sp. zo.o.), rury polietylenowe (KWH Pipe Poland sp. z. o.o.), kosmetyki (COLEP Polska sp. z. o.o.), mieszanki gumowe i gumowe taśmy przenośnikowe (SEMPERTRANS S.A.), wody i napoje (Towarzystwo Gospodarcze „BEWA”), a także opakowania dla artykułów spożywczych (CONSTANTIA TEICH Poland sp. z o.o.). Współcześnie gmina Kleszczów jest nie tylko jedną z najprężniej rozwijających się gmin w Polsce, lecz także najbardziej uprzemysłowioną gminą w regionie łódzkim.

GMINA KLESZCZÓW W ŚWIADOMOŚCI JEJ MIESZKAŃCÓW – WYNIKI BADAŃ

Wraz z uruchomieniem kopalni węgla brunatnego oraz elektrowni do gminy napłynęli liczni mieszkańcy. Stworzyło to nową, interesującą sytuację społeczną, która zasługuje na opis naukowy. Jednym z problemów poznawczych są kształtujące się relacje społeczne między nowymi a starymi mieszkańcami oraz stosunek do miejsca zamieszkania, definiowany m.in. przez oceny warunków życia i postrzeganie najbliższej przyszłości. Stopień znajomości między ludźmi jest relatywnie niski, co, jak się wydaje, wynika ze znacznej rotacji mieszkańców. Gmina przypomina pod tym względem bardziej miasto niż typową wieś. Tylko 39% mieszkańców zadeklarowało, że zna swoich sąsiadów, ale w grupie tej aż połowa przyznała, że zna ich tylko z widzenia lub po prostu kojarzy, natomiast nigdy nie zamieniła z nimi słowa. Gminę wyróżnia dość znacząca anonimowość stosunków społecznych, nie występują tutaj typowe dla terenów wiejskich relacje, w których każdy wie wszystko o innych. Z rozmów z mieszkańcami wynikało, że – podobnie jak w mieście – cechuje ich większe skupienie na sobie i swoich problemach niż otwartość w stosunku do sąsiadów. Respondenci, mimo słabej znajomości innych mieszkańców, w większości ocenili swoje wzajemne relacje jako raczej dobre (blisko 60%). Wyraźnie negatywnie oceniło je tylko 3%. Niewątpliwie na tę ocenę ma wpływ pozytywne postrzeganie nowo przybyłych mieszkańców. Blisko 50% respondentów uznało, że nie różnią się oni od starych mieszkańców, a 20% z nich stwierdziło, że ludzie napływowi są grzeczni i uprzejmi. Dla ankietowanych nowy mieszkaniec jest „osobą, która nie mieszka w gminie od urodzenia” i jest przede wszystkim „kolejną osobą w gminie” (rycina 5).

Aktywność społeczna na rzecz gminy może świadczyć o przywiązaniu mieszkańców do miejsca zamieszkania. Respondenci dość licznie (65%) biorą udział w różnych imprezach i wydarzeniach organizowanych w gminie, m.in. w dożynkach czy dniach Kleszczowa. Często korzystają też z organizowanych przez gminę kół zainteresowań, spotkań w klubie seniora oraz ze znajdującego się tam kompleksu sportowo-rekreacyjnego „SOL-POL”. Bardzo duża jest aktywność mieszkańców w zebraniach wiejskich

Rycina 5. Postrzeganie nowych mieszkańców gminy Kleszczów

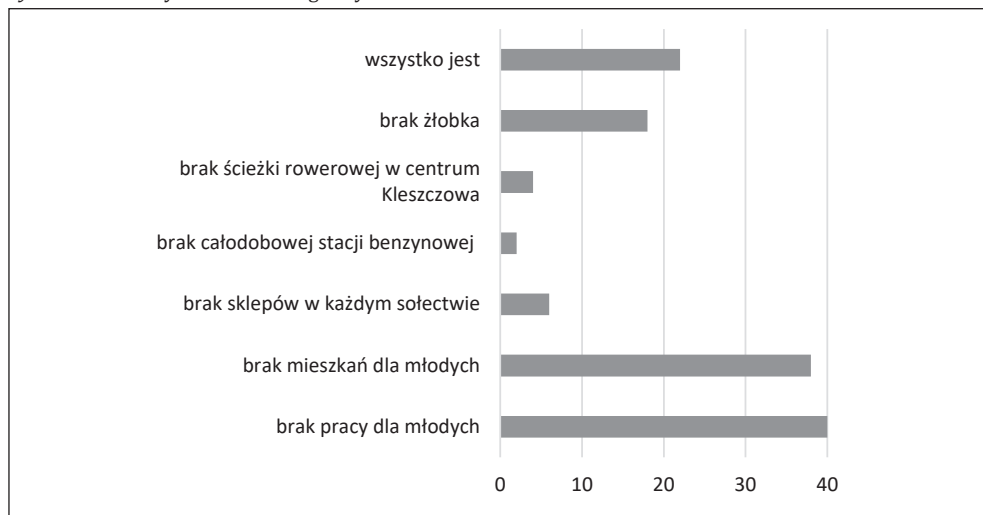

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych

(blisko 75% respondentów uczestniczy w nich regularnie), spotkaniach z władzami gminy (44%) oraz konsultacjach społecznych dotyczących planów rozwoju (48% respondentów przyznało, że przynajmniej raz brało udział w takim spotkaniu). Świadczy to o dużym zainteresowaniu tych ludzi miejscem swojego zamieszkania oraz o przekonaniu, że mają znaczący wpływ na to, co się w nim dzieje. Aktywność w równym stopniu przejawiają osoby mieszkające w gminie powyżej 35 lat, jak też te, które wprowadziły się tam dopiero 5 lat temu. Prawie połowa respondentów (45%) wskazała, że czas wolny spędza w gminie, korzystając z dostępnych w niej usług rekreacyjnych.

Badana ocena zmian, jakie zaszły w gminie Kleszczów pod wpływem budowy kombinatu, ujawniła szereg ciekawych stwierdzeń i postaw. Może się bowiem wydawać, że w najbogatszej gminie w Polsce wszystkie potrzeby mieszkańców są zaspokojone i nie mają oni powodów do niezadowolenia. Pozytywny obraz gminy kreują media, które podkreślają walory gminy Kleszczów, a także korzyści, jakie są udziałem jej mieszkańców. Na przykład w jednym z artykułów napisano: „W gminie Kleszczów po trzech latach zrywa się chodnik i zakłada nowy. Muszą inwestować pieniądze, a już naprawdę nie wiedzą, w co. Dofinansowanie do nauki języków, dopłaty do wycieczek szkolnych, tańszy gaz. O asfalcie nawet na najmniejszych uliczkach nie warto wspominać. Inne miasta mogą patrzeć z zazdrością na Kleszczów, od lat najbogatszą gminę w Polsce” (Kośka, 2018).

Rycina 6. Potrzeby mieszkańców gminy Kleszczów

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych

Przeprowadzone badania potwierdzają liczne korzyści wynikające z zamieszkiwania gminy Kleszczów. Mieszkańcy w zdecydowanej większości są zadowoleni ze zmian, jakie zaszły w gminie (87%), oceniają je pozytywnie (82%). Wskazują jednak na pewne niezaspokojone potrzeby, które utrudniają im życie na tym obszarze (rycina 6).

Wspomniane potrzeby dotyczą przede wszystkim możliwości znalezienia pracy, zwłaszcza przez ludzi młodych i dobrze wykształconych – ten problem wskazało 40% ankietowanych. Bardzo duży rynek pracy (kombinat górniczo-energetyczny, funkcjonowanie czterech stref przemysłowych) jest bowiem zdominowany przez branżę przemysłową, oferującą miejsca pracy głównie w zakładach produkcyjnych, co utrudnia, jak stwierdził jeden z respondentów, „rozwiniecie skrzydeł ludziom o humanistycznym wykształceniu”. Kolejnymi problemami są: niewystarczająca liczba nowych mieszkań komunalnych dla młodych oraz zbyt wysokie koszty zakupu mieszkania (te kwestie wskazało blisko 40% respondentów), słabe wyposażenie w infrastrukturę społeczną, tj. brak żłobka (20% wskazań) i ścieżki rowerowej prowadzącej przez centrum Kleszczowa (ok. 5%), zbyt mała liczba sklepów (ok. 8%), a także brak całodobowej stacji benzynowej. Charakterystyczne, że żaden z respondentów nie wskazał na uciążliwości związane z zanieczyszczeniem środowiska czy z nadmiernym hałasem. Być może mieszkańcy przywykli już do warunków środowiska, w których zamieszkują, i nie stanowią one dla nich większego problemu – w odróżnieniu od sfery materialno-bytowej (praca, usługi, zagospodarowanie itp.).

Mimo artykułowanych niedogodności ogólny odbiór miejsca zamieszkania jest bardzo pozytywny (89%). Więcej niż połowa badanych odpowiedziała, że jest bardzo zadowolona, a kolejne 30% uznało, że jest raczej zadowolone z zamieszkania w gminie Kleszczów. Na pięciostopniowej skali zadowolenia żaden z respondentów nie wskazał na dwie ostatnie możliwości, czyli: „jestem raczej niezadowolony” i „jestem bardzo niezadowolony”.

Ocenę satysfakcji związanej z miejscem zamieszkania dopełniła odpowiedź na pytanie o chęć wyprowadzenia się z gminy. Na taką możliwość wskazało jedynie

8% badanych, a najczęstszymi motywami podjęcia takiej decyzji miały być: monotonia życia w gminie, brak miejsca pracy i brak możliwości rozwoju. Z kolei za pozostaniem w gminie respondenci wymienili następujące argumenty: liczne dotacje, korzystne warunki życia i zamieszkania, liczne udogodnienia oferowane przez gminę, m.in. uzbrojenie działek budowlanych, dotacje dla działań ekologicznych, niewielkie koszty utrzymania posesji, względy sentymentalne wynikające z przywiązania do miejsca i rodziny (rycina 7).

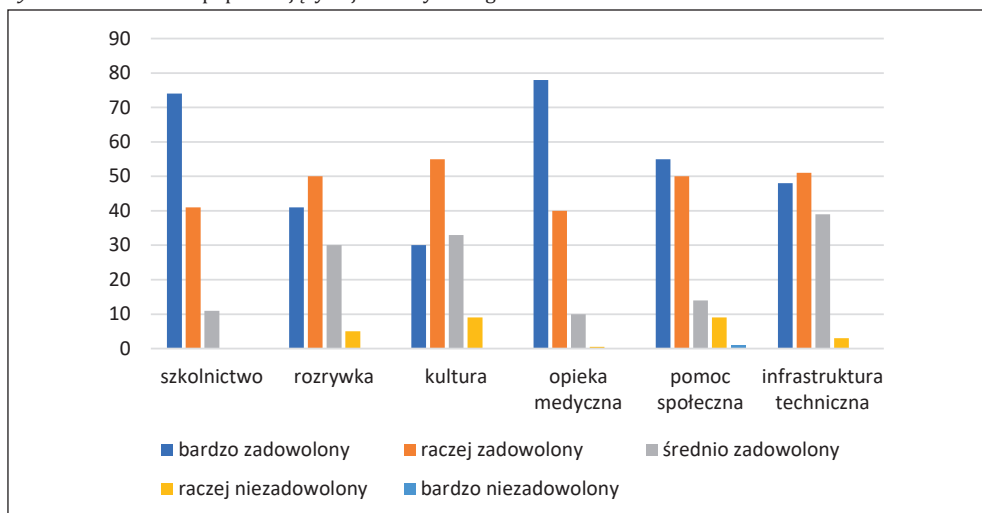
O zadowoleniu z warunków życia w gminie Kleszczów świadczy również ocena, jaką respondenci wystawili wybranym rodzajom usług świadczonych przez gminę, w tym szczególnie przez służbę zdrowia i oświatę (rycina 8).

Rycina 7. Przyczyny wysokiej oceny dotyczącej zamieszkiwania w gminie Kleszczów

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych

Rycina 8. Ocena ofert poprawiających jakość życia w gminie

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych

Równie pozytywnie respondenci ocenili wyposażenie w infrastrukturę techniczną (prawie 80% badanych uznało ją za bardzo dobrą), zarówno indywidualnych posesji, jak i całej gminy. Mieszkańcy wysoko oceniają też działalność władz gminnych. Tylko 10% badanych wyraziło negatywny stosunek do efektów ich pracy, w większości nie potrafili jednak uzasadnić swojej oceny (odpowiedź „nie wiem”). Natomiast ci, którzy byli zadowoleni z działań władz, najczęściej podawali następujące argumenty: władze są otwarte, przyjazne, dbają o wspólnotę samorządową, dobrze wydają zarabiane przez gminę pieniądze i słuchają sugestii mieszkańców. Jeden z respondentów jako przykład wymienił otwarty w Łuszczanowicach skatepark, który powstał na wyraźną prośbę mieszkańców.

Mieszkańcy dostrzegali zmiany, które zaszły w ich otoczeniu wskutek budowy kombinatu. Znamienne, że respondenci wymienili jedynie te zmiany, które pozytywnie wpłynęły na gminę, np.: rozwój przestrzeni pod zabudowę (blisko 40%), rozwój stref przemysłowych (blisko 30%) i infrastruktury. Zatem niemal w ogóle nie dostrzegali negatywnych skutków tej inwestycji. Oznacza to, że w roku 2014 mieszkańcy gminy Kleszczów byli zadowoleni z miejsca, w którym mieszkają. Zdaniem mieszkańców – aby po zamknięciu kopalni i elektrowni zachować płynność finansową i dotychczasowe miejsca pracy – warto inwestować w kolejne strefy przemysłowe (53%) oraz rozbudowywać zaplecze naukowo-badawcze, np. w kierunku nowych technologii czy zielonej energii (35%). Część respondentów (12%) szans na dalszy rozwój gminy upatrywała w turystyce i rekreacji opartej na geotermii oraz kompleksach sportowo-rekreacyjnych.

Jaką opinię o gminie mają mieszkańcy dzisiaj – kiedy już wiadomo, że dobrobyt wynikający z posiadania i eksploatacji węgla brunatnego się kończy? Czy ich postawa jest wciąż pozytywna, czy raczej dostrzegają oni wady, które w okresie intensywnego rozwoju i bogacenia się gminy były przez nich niezauważane? Na podstawie licznych badań socjologicznych prowadzonych nad procesem industrializacji w Polsce wiadomo, że społeczna aprobata lub dezaprobata dla zachodzących przemian zależy w dużym stopniu od subiektywnego rachunku kosztów i zysków. W początkowej fazie procesu ów bilans przedstawia się z reguły bardzo korzystnie. Wiąże się to z tzw. efektem nadziei, który zachodzi w okresie przechodzenia od niedorozwoju i biedy do szybkiego rozwoju społeczno-gospodarczego, dającego awans materialny i społeczny. Proces ten powoduje, że wszelkie niedogodności traktowane są jako przejściowe – są one bowiem rekompensowane przez pozytywne skutki. Refleksja przychodzi później, kiedy podstawowe potrzeby społeczne zostaną zaspokojone. Przykład gminy Kleszczów potwierdza tę prawidłowość. Odwołując się do opinii mieszkańców, wyrażanych w różnych grupach internetowych, można stwierdzić, że społeczny odbiór gminy nie jest już tak pozytywny i nie jest tożsamy z tym, co można przeczytać w lokalnych gazetach. Podstawowym i najczęściej wymienianym przez mieszkańców problemem jest brak porozumienia z władzami gminy. Źródłem niezadowolenia jest zachowanie burmistrza, który wbrew opinii społecznej podejmuje decyzje o umieszczeniu na terenie gminy uciążliwych inwestycji, np. spalarni śmieci czy wysypiska, oraz o zmianie granic gminy (przez niektórych mieszkańców jest to nazywane „rozbiorem gminy”). Ponadto mieszkańcy negatywnie oceniają zmiany w zagospodarowaniu przestrzennym – niewłaściwym kierunkiem przemian ma być przekształcanie terenów rolnych w tereny mieszkaniowe i przemysłowe. Uważają oni, że nadmierne zabudowywanie obszaru będzie miało negatywny wpływ na jakość ich życia. Opinie artykułowane na forach internetowych

sugerują, że w miarę upływu lat świadomość mieszkańców uległa zmianie i dzisiaj przywiązują oni dużo większą wagę do spraw środowiska naturalnego, krajobrazu oraz estetyki gminy, na dalszy plan zeszyły natomiast korzyści ekonomiczne i społeczne. Informacje pozyskane z internetu pokazują, że mieszkańcy nadal utrzymują dobre relacje społeczne. Powszechna jest zarówno pomoc sąsiedzka (np. bezinteresowna opieka nad zwierzętami), jak i wymiana informacji o bieżących sprawach gminy, np. dotycząca bezpieczeństwa czy funkcjonowania placówek usługowych. Mieszkańcy przywiązują dużą wagę do udziału w różnych spontanicznych akcjach na rzecz gminy, co może świadczyć o dobrze funkcjonujących relacjach społecznych. Tocząca się na łamach internetu dyskusja o niewłaściwym zachowaniu wójta wskazuje, że mieszkańcy nie tylko są zainteresowani tym, co dzieje się w gminie, lecz także potrafią się zjednoczyć i aktywnie działać na rzecz wspólnego dobra. Przykładami są próba odsunięcia wójta od sprawowanego urzędu na drodze zorganizowanego przez mieszkańców referendum, niekomercyjnie wykonanie przez jednego z mieszkańców świątecznych choinek, które ozdobiły wiele gminnych obiektów użyteczności publicznej, a także duża liczba powstałych z inicjatywy mieszkańców stowarzyszeń i fundacji (np. Fundacja Rozwoju Gminy Kleszczów). Mieszkańcy biorą też czynny udział w organizowanych na terenie gminy imprezach kulturalno-rozrywkowych, które promują i prezentują na zdjęciach zamieszczanych na forach społecznościowych gminy.

UWAGI KOŃCOWE

Budowa kombinatu górniczo-hutniczego spowodowała wiele nieodwracalnych zmian w przestrzeni geograficznej gminy Kleszczów, które dotyczyły sfery przyrodniczej i społeczno-ekonomicznej. Poczynione inwestycje niemal całkowicie zmieniły zagospodarowanie przestrzeni: zniosły dawne jej formy i stworzyły nowe obiekty morfologiczne (wklęsłe – odkrywka, wypukłe – zwałowisko w postaci góry Kamieńsk), hydrologiczne (nowe koryto rzeki Widawki, zmiana stosunków wód powierzchniowych i wglębnych – lej depresyjny) oraz budowlane (sieć transportowa – drogi, koleje, taśmociągi i rurociągi, zabudowa przemysłowa, mieszkaniowa i usługowa). Nie ma wątpliwości, że przemysł stał się motorem rozwoju społeczno-gospodarczego i całkowicie przemodelował dotychczasową strukturę gospodarczą gminy, na długie lata wyznaczając jej dominujący kierunek rozwoju.

Dokonały się również wielkie zmiany ludnościowe wynikające z ruchów migracyjnych, stworzyło to z pewnością nową, heterogeniczną zbiorowość lokalną gminy. Zachodzące zmiany w środowisku materialnym i ekonomicznym oraz interakcje mieszkańców, pochodzących z różnych miejsc, środowisk zawodowych i społecznych, doprowadziły do ukształtowania się dzisiejszej społeczności.

Postawy mieszkańców gminy Kleszczów wobec zmian, jakie stały się jej udziałem, ewoluowały i kształtowały się równoległe do etapów industrializacji i urbanizacji tego obszaru. Wcześniejsze badania wskazują, że na początkowym etapie industrializacji mieszkańcy nie dostrzegali daleko idących następstw podjętej inwestycji, zarówno dla środowiska geograficznego, jak i dla lokalnej gospodarki. Ich stosunek do zachodzących przemian – z uwagi na wiązanie z inwestycją ogromnych nadziei na wzrost stopy życiowej i zaspokojenie potrzeb społecznych oraz ekonomicznych – był bardzo pozytywny. Odnosiło się to szczególnie do ludności wiejskiej, dla której przemysł stwarzał całkiem nową perspektywę życiową. Dlatego też niektóre problemy, m.in. skutki

ekologiczne czy niedostatki lokalnej infrastruktury, były mało istotne i nie wpływały na ocenę atrakcyjności gminy. Obecnie mieszkańcy postrzegają gminę Kleszczów jako „swoją małą ojczyznę”, co nie oznacza, że są ze wszystkiego zadowoleni. Mają bowiem świadomość, że chwilowy dobrobyt kiedyś może się skończyć, a zaspokojenie aspiracji materialnych jest tylko jednym z warunków decydujących o jakości ich życia.

Literatura

References

- Baraniecka, M.D., Cieśliński, S., Ciuk, E., Dąbrowski, A., Dąbrowski, Z., Piwocki, M., Werner, Z. (1980). Budowa geologiczna rejonu bełchatowskiego. *Przegląd Geograficzny*, 7, 381–391.
- Baraniecka, M.D., Sarnacka, Z. (1971). Stratygrafia czwartorzędu i paleogeografia dorzecza Widawki. *Biuletyn Instytutu Geologicznego*, 13(254), 157–244.
- Biernat, S. (1967). Problemy tektoniki i morfologii mezozoiku w kompleksowym opracowaniu geologicznym Bełchatowskiego Okręgu Przemysłowego. *Kwartalnik Geologiczny*, 11(4), 932–933.
- Czepas, P. (2020). Utracone w XX wieku. O przeszłości podbełchatowskich wsi przed wydobyciem węgla brunatnego (zarys problematyki badawczej na wybranym przykładzie wsi Wola Grzymalina). *Studia Etnologiczne i Antropologiczne*, 20, 1–14.
- Goździk, J., Krzemiński, T. (1985). Ukształtowanie powierzchni oraz zmiany rzeźby w obszarze inwestycji bełchatowskiej. W: S. Liszewski (red.), *Zmiany w środowisku przyszłego Bełchatowskiego Okręgu Przemysłowego. Stan z okresu przedinwestycyjnego i wstępnej fazy pracy elektrowni*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 70–79.
- Grzybowska-Hac, H.W. (1963). Szkic budowy geologicznej złoża węgla brunatnego „Bełchatów”. *Węgiel Brunatny*, 1, 7–11.
- Kasztelewicz, Z., Zajączkowski, M. (2010). Wpływ działalności górnictwa węgla brunatnego na otoczenie. *Polityka Energetyczna*, 13(2), 227–243.
- Klatkowa, H. (1981). *Objaśnienia do szczegółowej mapy geologicznej Polski. Arkusz 736 Kamieńsk*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
- Kondracki, J. (1994). *Geografia Polski. Mezoregiony fizycznogeograficzne*. Warszawa: PWN.
- Kośka, M. (2018). Gmina tak bogata, że nie ma na co wydawać pieniędzy. Sprawdzamy, jak w rzeczywistości żyje się w Kleszczowie. Pozyskano z: www.finance.wp.pl
- Kozłowski, Z., Laudyn, D. (1978). Problemy budowy Zespołu Górniczo-Energetycznego „Bełchatów”. *Studia Regionalne*, 2(7), 15–36.
- Krzyszczkowski, K. (1995). Osadnictwo neolityczne na stanowisku w Kurowie, gmina Kleszczów, woj. Piotrków Trybunalski. *Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna 1991–1992*, (37–38), 25–63.
- Kucharska, P. (2018). Wpływ działalności przemysłu wydobywczego i energetycznego na środowisko życia ludzi – szansa czy zagrożenie? Przykład KWB i Elektrowni „Bełchatów”. *Gospodarka w Praktyce i Teorii*, 53(4).
- Limanówka, J. (2006). Rekultywacja i rewitalizacja terenów górniczych w BOT KWB Bełchatów Spółka Akcyjna. W: *Górnictwo dziedzictwo kulturowe i rewitalizacja terenów poprzemysłowych, Stowarzyszenie Inżynierów i Techników Górnictwa*. Myślowice: Zarząd Główny Stowarzyszenia Inżynierów i Techników Górnictwa.
- Liszewski, S., Suliborski, A. (1985). Zmiany w środowisku w rejonie BOP. *Zeszyty Badań Rejonów Uprzemysławianych. Przeobrażenia ekonomiczno-społeczne w okręgu bełchatowskim i rybnickim*, (78), 34–40.
- Mierosławska, A. (1997). *Rolnictwo w rejonie bełchatowskich inwestycji górniczo-energetycznych. Uwarunkowania, zagrożenia, szanse*. Warszawa: Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej.
- Motyka, J., Czop, M., Jończyk, W., Stachowicz, Z., Jończyk, I., Martyniak, R. (2007). Wpływ głębokiej eksploatacji węgla brunatnego na zmiany środowiska wodnego w rejonie Kopalni „Bełchatów”. *Górnictwo i Geoinżynieria*, 2, 477–487.

- Niżnik, A. (1979). *Bełchatowski Okręg Górniczo-Energetyczny*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Niżnik, A. (1981). Wpływ budowy Zespołu Górniczo-Energetycznego „Bełchatów” na organizację przestrzeni geograficznej. *Czasopismo Geograficzne*, 2(3), 285–296.
- Niżnik, A. Pączka, S. (1978). Kierunki przemian struktury przestrzennej Bełchatowa. *Studia Regionalne*, 2(8), 103–118.
- Pączka, S. (1985). Rozwój przemysłu i budownictwa w latach 1970–1982. W: S. Liszewski (red.), *Zmiany w środowisku przyszłego Bełchatowskiego Okręgu Przemysłowego. Stan z okresu przedinwestycyjnego i wstępnej fazy pracy elektrowni*. Łódź: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 246–256.
- Retkiewicz, H. (1976). Planowanie kompleksu paliwowo-energetycznego w okręgu bełchatowskim. *Region Łódzki*, 5, 41–46.
- Sala, K. (2018). Wpływ przemysłu na sytuację społeczno-gospodarczą i środowisko przyrodnicze gminy Kleszczów. *Prace Komisji Przemysłu PTG*, 33(1), 143–152.
- Stachurski, A. (1978). Przemiany w strukturze ludności i zatrudnienia w rejonie bełchatowskim w latach 1960–1973. *Acta Universitatis Lodzianis*, (32), 125–142.
- Suliborski, A. (1985). Zmiana warunków mieszkaniowych na obszarze przyszłego Bełchatowskiego Okręgu Przemysłowego we wstępnej fazie industrializacji. W: S. Liszewski (red.), *Zmiany w środowisku przyszłego Bełchatowskiego Okręgu Przemysłowego. Stan z okresu przedinwestycyjnego i wstępnej fazy pracy elektrowni*. Łódź: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 297–316.
- Tobera, P. (1985). Postawy mieszkańców Bełchatowa wobec zmian w ich środowisku życia. W: S. Liszewski (red.), *Zmiany w środowisku przyszłego Bełchatowskiego Okręgu Przemysłowego. Stan z okresu przedinwestycyjnego i wstępnej fazy pracy elektrowni*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 207–215.
- Wachowska, B. (1985). Zarys dziejów Bełchatowskiego. W: S. Liszewski (red.), *Zmiany w środowisku przyszłego Bełchatowskiego Okręgu Przemysłowego. Stan z okresu przedinwestycyjnego i wstępnej fazy pracy elektrowni*. Łódź: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Weigel, E. (2002). Postawy radnych gminy Kleszczów wobec ochrony środowiska naturalnego. *Ekonomia i Środowisko*, 2, 153–169.
- Zarzycka, Z. (1963). Aktywizacja zawodowa kobiet okręgu bełchatowskiego i jej zmiany w związku z przeobrażeniami gospodarczymi. *Zeszyty Badań Rejonów Uprzemysłowionych*, 5, 345–347.
- Ziomek, J. (1985). Surowcowe uwarunkowania lokalizacji inwestycji górniczo-energetycznych w rejonie Bełchatowa. W: S. Liszewski (red.), *Zmiany w środowisku przyszłego Bełchatowskiego Okręgu Przemysłowego. Stan z okresu przedinwestycyjnego i wstępnej fazy pracy elektrowni*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 37–48.

Anita Kulawiak, doktor nauk o Ziemi w zakresie geografii społeczno-ekonomicznej, absolwentka, a następnie adiunkt w Katedrze Geografii Regionalnej i Społecznej UŁ. Jej zainteresowania badawcze oscylują wokół problemów związanych z szeroko rozumianą geografiami społeczną oraz regionalną. Dotyczą przede wszystkim problematyki przedsiębiorczości nie tylko od strony procesualnej (zakładania i prowadzenia działalności gospodarczej w środowisku miejskim i wiejskim), zróżnicowania przestrzennego i czynników warunkujących jej rozmieszczenie, lecz także od strony atrybutywnej, rozumianej jako cecha ludzka (postawy przedsiębiorcze, motywy wejścia w rolę przedsiębiorcy). Poza tematem przedsiębiorczości przedmiotem zainteresowania autorki jest także przestrzeń publiczna miasta, jego tożsamość oraz szeroko rozumiana polityka regionalna.

Anita Kulawiak, PhD in Earth Sciences in the field of socio-economic geography, graduate and then employee of the Department of Regional and Social Geography of the University of Lodz. Research interests oscillate around many problems related to broadly understood social and regional geography. First of all, they concern the issues of entrepreneurship both from the processual side (setting up and running a business in an urban and rural environment), its spatial diversity and factors conditioning its distribution, but also from the attribute understood as a human feature (entrepreneurial attitudes, motives for entering the role of an entrepreneur). In addition to the subject of entrepreneurship, the author is also interested in the public space of the city, its identity and broadly understood regional policy.

adres/address:

Uniwersytet Łódzki
Wydział Nauk Geograficznych
Katedra Geografii Regionalnej i Społecznej
ul. Kopcińskiego 31
90-142 Łódź
e-mail: anita.kulawiak@geo.uni.lodz.pl

Andrzej Suliborski, profesor w Katedrze Geografii Regionalnej i Społecznej UŁ. Zainteresowania badawcze autora dotyczą geografii regionalnej i społeczno-ekonomicznej, w tym szczególnie geografii miast – problemów funkcjonalnych i społecznych oraz obszarów wiejskich.

Andrzej Suliborski, assistant professor in the Faculty of Geographical Sciences, Department of Regional and Social Geography, University of Lodz. The author's research interests concern regional and socio-economic geography, in particular the geography of cities – functional and social problems and rural areas.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0121-9472>

adres/address:

Uniwersytet Łódzki
Wydział Nauk Geograficznych
Katedra Geografii Regionalnej i Społecznej
ul. Kopcińskiego 31
90-142 Łódź
e-mail: andrzej.suliborski@geo.uni.lodz.pl